

Кирил Шевченко*

*Руски државни социјални универзитет
Минск, Белорусија*

БЕРЛИНСКИ КОНГРЕС 1878. ГОДИНЕ И ЊЕГОВ УТИЦАЈ НА СИТУАЦИЈУ НА БАЛКАНУ У ПРОЦЕНАМА РУСКИХ НАУЧНИКА СЛАВИСТА

Сажетак

Руско-турски рат 1877-1878. и резултати Берлинског конгреса 1878, који су изједначили победе Русије у овом рату, били су предмет велике пажње руске јавности и руских слависта. Један од њих, професор Варшавског универзитета П. А. Кулаковски, који је предавао на Великој школи у Београду од 1878. до 1882. године, истицао је крајње неповољне последице Берлинског конгреса по Србију и Бугарску.

Према мишљењу Кулаковског, и других руских научника и публициста, Срби су добили крајње незнатне територијалне прирасте на истоку према Бугарској, што су организатори Берлинског конгреса посебно осмислили да подстичу противречности између Срба и Бугара. Према Кулаковском и другим руским научницима и публицистима, српско-бугарски рат 1885. био је резултат аустријских интрига, које су намерно и безуспешно сукобљавале Србију и Бугарску једне против других.

Друга изузетно неповољна последица Берлинског конгреса, према Кулаковском, била је аустријска

* редовни професор

окупација Босне и Херцеговине и нагло повећање аустријског политичког утицаја у Србији. Руски наумници и публицисти су истицали да је Берлински конгрес нагло појачао експанзију Аустроугарске на Балкану, што је касније постало један од важних разлога за Први светски рат.

Кључне речи: Берлински конгрес, Србија, Бугарска, руски слависти, Аустрија.

Низ устанака словенских народа против турске власти на Балкану 1870-их, Руско-турски рат 1877-1878. и резултати Берлинског конгреса који је уследио 1878. године, који је у извесној мери нивелисао резултате победе Русије над Османским царством, имали су важне и веома контрадикторне последице по балканске народе и државе, укључујући Србију и Бугарску.

С једне стране, проглашење српске независности у августу 1878. године и њено касније претварање у краљевину 1882. године свакако су учврстили статус Србије као пуноправне суверене државе. С друге стране, недостатак унутрашње политичке стабилности у земљи, стална борба за власт између ривалских политичких група, пораст незадовољства јавности политиком последњих представника династије Обреновић, као и бројни спољнополитички изазови у последњих деценија 19. века, постао је озбиљан испит за српску политичку елиту.

Познати руски историчар славистике, јавна личност и публициста, професор Царског универзитета у Варшави П. А. Кулаковски (1848-1913), посветио је огромну пажњу Берлинском конгресу и његовом утицају на унутрашњу и спољнополитичку ситуацију у Србији и на Балкану. Као један од најпознатијих и најугледнијих руских слависта друге половине 19. века, П. А. Кулаковски је од 1878. до 1882. године био професор руског језика и књижевности на Великој школи у Београду и био је непосредан сведок утицаја ових догађаја на друштвено-политичку ситуацију у Србији.

Имајући широке контакте са српском политичком елитом и српском интелигенцијом и добру упућеност у питања српске историје и актуелне међународне ситуације, П. А. Кулаковски је у својим белешкама о Србији, објављеним непосредно по повратку из Београда у Русију 1883. године, оставио детаљан опис унутрашње

политичке ситуације у Србији крајем 1870-их и почетком 1880-их година, који и данас представља драгоцен историјски извор. Поред тога, белешке П. А. Кулаковског садрже свеобухватну анализу узрока оних унутрашњих и спољнополитичких проблема са којима се Србија суочила непосредно после Берлинског конгреса 1878. године.

Оцењујући непосредне резултате Берлинског конгреса по Србију, П. А. Кулаковски је нагласио да су овим међународним актом највише погођени Срби, који су добили само крајње незнатно територијално отуђење. Према основаном и убрзо оправданом мишљењу Кулаковског, ово територијално отуђење српске кнежевине „управо у корист Бугара, на југоистоку, могло је само да распрши старо словенско ривалство у непријатељство и мржњу између Срба и Бугара”¹, која је била један од главних циљева архитектата Берлинског конгреса. Ова мисао руског научника брзо је потврђена. Истовремено, аустријско царство, које, како је исправно приметио Кулаковски, није учествовало у ослобађању Словена и није имало „никакво историјско и природно право на српске земље, а приграбило је лавовски део плена: заузело је, уз дозволу Европе, Босну и Херцеговину.”²

Према речима П. А. Кулаковског, „мастило којим је потписан уговор у Берлину још се није осушило, није прошло ни пола деценије како се на Балкану димила руска крв, а на Балкану се већ скупљају нови облаци, очекују се нове револуције на овом вулканском тлу. Овога пута ватра прети из Краљевине Србије, где је влада у лику краља Милана одлучила да напусти историјске традиције и ступи у службу Аустрије, чиме је умањила њен значај у држави.”³

Директна последица нагло повећаног политичког утицаја Аустрије на Србију и српског краља Милана, као резултат Берлинског конгреса, био је српско-бугарски рат 1885. године, који је изазвао Беч, дуже време кварећи односе Србије и Бугарске. Савременици су добро знали ко је прави кривац, а уједно и прималац дивиденди као резултат овог рата. Тако је, током свог боравка у Србији, у лето 1895. године, руски публициста и учитељ Е. Л. Марков, разговарајући са српским официрима о ситуацији на Балкану, од њих чуо мишљење да је „у лудом рату 1885. Аустрија одиграла главну улогу. Према речима српских официра, управо нас је Беч „на све

¹ Кулаковский П.А. Сербия в последние годы // Русский вестник. 1883. Книга 3. С. 289.

² Исто, стр. 289-290.

³ Исто.

могуће начине хушкао против Бугара да би ослабио и њих и нас, и да би међу балканским народима на дуже време успоставио непријатељство и раздор, који би му ишли на руку. А ми смо глупо – критички су говорили српски официри – подлегли његовим подмуклим саветима, надајући се његовој помоћи. Та иста Аустрија је и Босну и Херцеговину подло подстицала на устанак, да би онда имала разлога да са својим трупима поврати мир у њима... под прихватљивим називом „окупације”.⁴

После алармантне и крајње неласкаве изјаве о краљу Србије о његовом „уласку у службу Аустрије”, Кулаковски је формулисао кључно питање, које је у то време било веома популарно у широј руској јавности заинтересованој за прилике на Балкану: „Зашто земља која је тако недавно уживала у слободи, као да и сама тражи ново ропство? Ко ће сносити кривицу за ово ново ропство Србије и преврате који су по свему судећи неизбежни у овој краљевини?”⁵

Према речима добро обавештеног П. А. Кулаковског, управо је аустријски фактор био главни разлог како за већину изазова са којима се Србија суочава, тако и за противречности између словенских народа на Балкану, укључујући Србе и Бугаре. Тако је руски научник огорчено изјавио да је „у Берлину цело српско племе стављено под надзор и морално власништво Аустрије”. Анализирајући разлоге за нагло појачан утицај Аустрије у Србији после Берлинског конгреса 1878. године, Кулаковски је као један од главних разлога указао на активну и агресивну геополитичку експанзију Аустрије на Балкану. Према речима руског научника, око трећине свих Срба је под влашћу „аустријског орла”, док је аустријска империја „забила дубок клин у саму средину српских земаља, пригрлила Србију са обе стране, Црну Гору, брижљиво чува свој утицај у Цариграду, шаље своје пионири у саму дубину Балканског полуострва”.⁶

Други изузетно важан инструмент утицаја Аустрије, по основном мишљењу Кулаковског, била је потпуна економска зависност Србије и Црне Горе од Аустроугарске. Према његовим речима, „немајући апсолутно никакав излаз за продају производа земље, и Србија и Црна Гора су у потпуној економској зависности од Аустрије”.⁷

⁴ Марков Е. Путешествие по Сербии и Черногории. Путевые очерки // Русские о Сербии и сербах. Санкт-Петербург: Алетейя, 2006. С. 324.

⁵ Кулаковский П.А. Сербия в последние годы // Русский вестник. 1883. Книга 3. С. 289.

⁶ Исто, стр. 290-291.

⁷ Исто.

Трећи значајан фактор који је повећао зависност Србије од Аустрије био је, како је нагласио руски историчар славистике, моћан прозападни и проаустријски лоби међу српском политичком елитом и значајним делом српске интелигенције. Коначан „пад Србије” у жилаве руке Беча Кулаковски је повезао са догађајима од 19. октобра 1880. године, када је влада прогресиста (напредњака) која је дошла на власт у Србији, на челу са Пироћанцем, Гарашанином и Новаковићем, закључила низ уговора са Аустријом, који су, у суштини, учврстили зависност земље од Беча.

Осим тога, још један важан фактор наглог раста аустријског утицаја у земљи била је склоност значајног дела младе српске интелигенције, како је приметио Кулаковски, да „буде заслепљена спољашњим сјајем европског живота” и „да постане слична Европи”⁸ док истовремено имају презрив однос према сопственом народу. Истовремено, Кулаковски је признао да је по свом пореклу српска интелигенција била „веома блиска обичном народу”, али да је истовремено, по његовом мишљењу, само неколико представника српске интелигенције било у стању да одржава не само спољашњу, већ и дубљу „унутрашњу повезаност” са животом српског села.

Треба напоменути да су и други руски научници раније истицали аустријски утицај као одлучујући фактор који утиче на политички развој Србије. Тако је познати руски историчар славистике Н. А. Попов, карактеришући унутрашње политичке прилике у Србији 1860-их, приметио да је после неуспешног Кримског рата 1853-1856. за Русију, Аустрија, „узевши слабог кнеза у своје руке, исувише јасно за народ открила свој утицај на српску владу у свему”. Описујући друштвени и политички живот у Београду јула 1860. године, И. С. Аксаков је нагласио да „овде тренутно нема јавног живота, нема места окупљања... Они се плаше и боје се једни других, јер има много интрига и намештаљки, и шпијунаже коју подржавају страни конзулати, турски и аустријски Срби.”⁹ Други познавалац друштвеног и политичког живота Србије П. А. Ровински је у својим белешкама директно указао да су „сви државници Србије, не искључујући покојног кнеза Михаила, васпитаници Аустрије”.¹⁰

⁸ Кулаковский П.А. Сербия в последние годы // Русский вестник. 1883. Книга 4. С. 761.

⁹ Иван Сергеевич Аксаков в его письмах. Т. 3 (письма 1851-1860 годов) // Русские о Сербии и сербах. Санкт-Петербург: Алетей, 2006. С. 18-19.

¹⁰ Ровинский П.А. Белград. Его устройство и политическая жизнь. Из записок путешественника // Русские о Сербии и сербах. Санкт-Петербург: Алетей, 2006. С. 69.

Занимљиво је да су се све већа активност Аустрије на Балкану и сталне интриге Беча у Србији одразиле и на руску класичну књижевност. Тако је један од књижевних ликова у раним причама А. П. Чехова, покрајински лекар заинтересован за политику, у јесен 1885. године, у разговорима са својим познаницима, стално говорио о „немирима у Србији” и о сталној и безуспешној интервенцији „подмукле Аустрије” у српске унутрашње ствари.¹¹

Један број руских путника који су посетили Београд почетком 1880-их забележили су значајан напредак града, велики број нових модерних зграда и брзу трансформацију српске престонице из некадашњег „жалосног турског града у цивилизовани европски град”.¹² Међутим, у исто време, многи руски путници обраћали су пажњу на нагли пораст аустријског и немачког културног утицаја у Београду, који се, посебно, изражавао у широкој употреби немачког језика. Тако, према примедби руског слависте А. И. Степовича, који је у лето 1889. године посетио престоницу Србије, „размер немачког утицаја у Београду може се утврдити... по јакој распрострањености немачког језика чак и у нижем слоју људи... Са немачким ћете бити потпуно мирни, посебно у хотелима, и све ћете постићи; тамо ћете наћи немачке новине у изобиљу (што се, на пример, апсолутно не може рећи за руске публикације, које се налазе само у два хотела). Ако се ствари наставе исто тако успешно, онда се Немцима може честитати новостечени словенски град за њихову културу... Сада се чини да је Београд у истом периоду развоја немачког утицаја у коме је Праг отприлике био када је почео да пада под овај утицај...”¹³

ОПИС СРПСКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ И ДИСКРИМИНАЦИЈА ПРОРУСКИХ СРПСКИХ ПАТРИОТА

Опису карактеристика српске интелигенције П. А. Кулаковски посвећује доста пажње у својим белешкама. Према његовим запажањима, значајан део српске интелигенције „је отуђен од цркве, стиђи се верских уверења, гази веровања и претвара религију у ругло. Шта је остало од њене националне суштине? – поставио је питање Кулаковски. „Језик и обичаји, то се и даље чува, мада немачки и

¹¹ Чехов А.П. Собрание сочинений в двенадцати томах. Том 2. Москва, 1985. С. 9-23.

¹² Степович А.И. Отрывки из путевых заметок по славянским странам. Белград. // Русские о Сербии и сербах. Санкт-Петербург: Алетейя, 2006. С. 290-291.

¹³ Исто.

делимично француски језик све више прокрчују себи пут у Србију.¹⁴ Карактеристично је да се, по Кулаковском, они Срби који су се школовали у Русији или су тамо дуго живели углавном одликују већим патриотизмом и „горљивијим, вишим осећањем љубави према својој отаџбини”.¹⁵ Насупрот њима, Срби који су се школовали на универзитетима у западној Европи, „Срби који су очепили више од једног камена на тротоарима Пеште, Беча, Берлина и Лондона, доносе у своју отаџбину погледе грађана, ређе лорда, на државу, народ, живот. Они се више брину о одржавању спољашњег уређења у државним пословима, желе да природну структуру српске државе одмах угурају у чисто европске норме. Отуда – социјалисти и комунисти у Србији, где су сви срећни јер нема просјака; отуда – радно питање у Србији, где нема ни фабрика, ни беземљаша, па ни слуга, који су, уз ретке изузетке, сви из Аустрије; отуда – државници спремни да, зарад вечере или пријема код аустријског цара, сна о титули или богатству, поведу земљу богзна где...”¹⁶ Савремену српску политичку елиту Кулаковски је уврстио у ову категорију људи, коју је био склон да оптужи за политичку неодговорност и кратковидост. „Сви ови Пироћанци, Гарашанини, Мијатовићи ће тешко одговарати... пред Богом и српском историјом, историјом народа који је сам створио своју државу, засуо је својим костима, залио је крвљу и користио само помоћ Русије”¹⁷, емотивно је написао П. А. Кулаковски.

Симптоматично је да је превласт аустријског политичког и економског утицаја у Србији крајем 19. века изражена, посебно, у дискриминацији проруских представника српске интелигенције који су се школовали у Русији. Тако је, посетивши Београд у периоду март-септембар 1881. године, професор Варшавског универзитета В. В. Макушев у свом извештају о путовању у Србију поменуо да је Лаза Костић, који је у Србији стекао велику славу као лирски песник, а претходно радио у Русији као секретар српске амбасаде, „због своје руске симпатије изгубио ову позицију и сада нема званичну функцију. Постоји само кроз књижевна дела, бавећи се новинарством, поезијом и преводима са страних језика. Срби га као песника веома високо држе...”¹⁸ Дискриминацију проруских српских

¹⁴ Кулаковский П.А. Сербия в последние годы // Русский вестник. 1883. Книга 4. С. 762.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто, стр. 762-763.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Макушев В.В. Отчет ординарного профессора Императорского Варшавского Университета В.В. Макушева о научных занятиях за границей с марта по сентябрь 1881 года // Русские о Сербии и сербах. Санкт-Петербург: Алетея, 2006. С. 266.

патриота од стране либералних кругова и прозападне политичке елите Србије 1880-их помињали су и други руски научници који су тада боравили у Србији.

Некритички европски хобији одређеног дела српске интелигенције, као и њена жеља да пажљиво копира западноевропске политичке реалности и обрасце политичког живота, сматрао је П. А. Кулаковски, објашњавају и присуство жестоке међупартијске борбе у Србији. Кулаковски тиме објашњава и потпуно одсуство било каквих објективних разлога за такво политичко ривалство. Према мишљењу руског историчара, „први и суштински разлог ове нестабилности српске политике лежи у природи српске интелигенције, подељене на партије. Власт, прелазећи из руке у руку, са једне странке на другу, често губи свој државни карактер... Отуда – бескрајне промене у унутрашњем животу државе, и читаве гомиле здравих и младих чиновника који примају пензије...”¹⁹

На основу своје анализе унутрашње политичке ситуације у Србији, П. А. Кулаковски је изнео идеју да је почетком 1880-их, непосредно после Берлинског конгреса и последичног оштрог јачања Аустрије на Балкану, „Србија, као потпуно независна земља, још увек потпуно немогућа. Независност Србије ће постати пуноправна тек када добије море. Ако је могуће сањати о будућности – писао је Кулаковски – Србија ће бити независна, када Јадран буде у њеној власти, а када Бугарска буде имала Егејско море...”²⁰ Међутим, такав развој догађаја био је потпуно супротан интересима Беча, који је циљано и безуспешно настојао да Србији потпуно одсече излаз на Јадран.

Размишљајући о томе како би Србија могла да избегне овакве вероватне преокрете, до којих ју је неминовно водила политика проевропских либерала на власти, чији је све већи утицај био директна последица Берлинског конгреса, П. А. Кулаковски је изразио идеју да само лојалност српске интелигенције свом народу може „очувати народ и његову државу”. „Бити спасен усред блиских европских олуја”, по мишљењу П. А. Кулаковског, Србији ће

¹⁹ Кулаковский П.А. Сербия в последние годы // Русский вестник. 1883. Книга 4. С. 763.

²⁰ Исто.

помоћи снажан имунитет против заводљиве фасцинације „сјајем европског живота и институција”²¹

Ова размишљања, која је изнео познати руски научник и мислилац 1880-их година, нису изгубила на својој актуелности ни на почетку 21. века, не само за Србе и Бугаре, већ и за друге словенске народе. Истовремено, алармантна прогноза П. А. Кулаковског да се „на Балкану скупљају нови облаци” и да се „на овом вулканском тлу очекују нови преокрети”²² у потпуности се оправдала већ почетком 20. века.

Превела с руској Дајана Лазаревић

ЛИТЕРАТУРА

1. Кулаковский П.А. Сербия в последние годы // Русский вестник. 1883. Книга 3.
2. Кулаковский П.А. Сербия в последние годы // Русский вестник. 1883. Книга 4.
3. Иван Сергеевич Аксаков в его письмах. Т. 3 (письма 1851-1860 годов) // Русские о Сербии и сербах. Санкт-Петербург: Алетейя, 2006.
4. Макушев В.В. Отчет ординарного профессора Императорского Варшавского Университета В.В. Макушева о научных занятиях за границей с марта по сентябрь 1881 года // Русские о Сербии и сербах. Санкт-Петербург: Алетейя, 2006.
5. Марков Е. Путешествие по Сербии и Черногории. Путевые очерки // Русские о Сербии и сербах. Санкт-Петербург: Алетейя, 2006.
6. Ровинский П.А. Белград. Его устройство и политическая жизнь. Из записок путешественника // Русские о Сербии и сербах. Санкт-Петербург: Алетейя, 2006.
7. Степович А.И. Отрывки из путевых заметок по славянским странам. Белград. // Русские о Сербии и сербах. Санкт-Петербург: Алетейя, 2006.
8. Чехов А.П. Собрание сочинений в двенадцати томах. Том 2. Москва, 1985.

²¹ Исто.

²² Кулаковский П.А. Сербия в последние годы // Русский вестник. 1883. Книга 3. С. 289.

Кирилл Шевченко

Российский государственный социальный университет
Минск, Беларусь

БЕРЛИНСКИЙ КОНГРЕСС 1878 ГОДА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ПОЛОЖЕНИЕ НА БАЛКАНАХ В ОЦЕНКАХ РУССКИХ УЧЁНЫХ-СЛАВИСТОВ

Резюме: *Русско-турецкая война 1877-1878 годов и итоги Берлинского конгресса 1878 года, нивелировавшего победы России в данной войне, были предметом пристального внимания русской общественности и русских учёных-славистов. Один из них, профессор Варшавского университета П.А. Кулаковский, преподававший в Великой школе в Белграде с 1878 по 1882 г., подчеркивал крайне неблагоприятные последствия Берлинского конгресса для Сербии и Болгарии. По мнению Кулаковского, сербы получили крайне незначительные территориальные приращения на востоке в сторону Болгарии, что было специально задумано организаторами Берлинского конгресса для разжигания противоречий между сербами и болгарами. По мнению Кулаковского и других русских учёных и публицистов, сербско-болгарская война 1885 г. была результатом интриг Австрии, целенаправленно и безуспешно натравливавшей Сербию и Болгарию друг против друга. Ещё одним крайне неблагоприятным последствием Берлинского конгресса, по мнению Кулаковского, была оккупация Австрией Боснии и Герцеговины и резкое усиление австрийского политического влияния в Сербии. Русские учёные и публицисты подчёркивали, что Берлинский конгресс резко усилил экспансию Австро-Венгрии на Балканы, что впоследствии стало одной из важных причин Первой мировой войны.*

Ключевые слова: *Берлинский конгресс, Сербия, Болгария, русские учёные-слависты, Австрия*

Kirill Shevchenko

Russian State Social University

Minsk, Belarus

**THE BERLIN CONGRESS OF 1878 AND ITS INFLUENCE
ON THE SITUATION IN THE BALKAN IN THE
ASSESSMENTS OF RUSSIAN SLAVIST SCIENTISTS**

Resume: *The Russian-Turkish War of 1877-1878 and the results of the Berlin Congress of 1878, which leveled Russia's victories in this war, were the subject of close attention of the Russian public and Russian scholars in the field of Slavonic Studies. One of them, professor at the University of Warsaw P.A. Kulakovsky, who taught at the Great School in Belgrade from 1878 to 1882, emphasized the extremely unfavorable consequences of the Berlin Congress for Serbia and Bulgaria. According to Kulakovsky, the Serbs received extremely insignificant territorial increments in the east towards Bulgaria, which was specifically conceived by the organizers of the Berlin Congress to incite contradictions between the Serbs and Bulgarians. According to Kulakovsky and other Russian scientists and publicists, the Serbian-Bulgarian war of 1885 was the result of Austrian intrigues, which deliberately and successfully set Serbia and Bulgaria against each other. Another extremely unfavorable consequence of the Berlin Congress, according to Kulakovsky, was the Austrian occupation of Bosnia and Herzegovina and the sharp increase in Austrian political influence in Serbia. Russian scientists and publicists emphasized that the Congress of Berlin sharply increased the expansion of Austria-Hungary in the Balkans, which later became one of the important reasons for the First World War.*

Key words: *Berlin Congress, Serbia, Bulgaria, Russian scholars, Austria.*